

УДК 504.33 +378.1

Химинець Анна

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ І ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

У статті розглянуті особливості формування критичного мислення і творчих здібностей – це неперервний психолого-педагогічний процес, спрямований на засвоєння в учнів відповідних знань, культури та свідомості. В умовах реформування загальної середньої освіти, переходу від знанневої до компетентнісної парадигми, значна увага відводиться початковій школі.

Ключові слова: навчання, виховання, початкова школа, критичне мислення, цінності, компетенції, Європейський вимір в освіті.

Постановка проблеми. У сучасному світі умови життя особистості, країни і цивілізації в цілому, залежать від розуміння векторів розвитку глобалізації і науково-технічного прогресу. Поєднання цих процесів призвело до того, що людство опинилося в ситуації, коли все навколо нас змінюється безперервно і дуже швидко, а обсяги інформації зростають в геометричній прогресії. Внаслідок чого, набуті людиною знання безперервно піддаються новим перевіркам, а навички інтелектуальної праці слід постійно підвищувати й удосконалювати і, відповідно, процес власного мислення слід увесь час адаптувати до цих змін і нової інформації [11, с.12].

За таких умов особливого значення набуває формування творчої особистості із здатністю до критичного мислення та усвідомленням законів розвитку сучасного світу. Концепція «Нова українська школа» у відповідності із рекомендаціями освітніх інституцій Європейського Союзу (ЄС), основну роль в цих питаннях відводить побудові профільної освіти та запровадженню компетентнісної парадигми у навчально-виховний процес. При цьому значна увага приділяється формуванню творчих основ критичного мислення в учнів початкової школи, яка першою в системі середньої освіти почала реформуватися та запроваджувати нові стандарти та елементи до профільної освіти [3;4, с.12].

Аналіз досліджень і публікацій. Ідея Європейського виміру в освіті (European dimension in education) зародилась і набула значного поширення упродовж останніх трьох десятиліть у контексті освітньої політики ЄС. Вперше про ЄВО, як про напрям відповідної політики на Європейському континенті заявлено в Програмі дій Європейської економічної співдружності у 1976 р. Розуміння сутності й змісту поняття ЄВО формувалося в провідних документах освітніх інституцій ЄС упродовж кількох десятиліть кінця ХХ-початку ХХІ стст. [6].

Аналіз цих документів показує, що з початку 90-х років ХХ ст. змістове наповнення поняття ЄВО починає трансформуватись у зв'язку з поширенням

ідей «європейства» на культурну, соціальну та політичну сфери життя країн ЄС. У всіх документах наголошують, що освітні цілі включають демократію, соціальну справедливість, повагу до прав людини та посилення почуття європейської ідентичності як складові підготовки молоді для досягнення прогресу на шляху розбудови ЄС. Рекомендації висувають чотири цілі для ЄВО: виховання у молоді почуття європейської ідентичності та цінності європейської цивілізації; підготовку молоді до участі в економічному та соціальному житті Співдружності; усвідомлення молоддю переваг ЄС і викликів, що стоять перед ним; поліпшення знань молоді про Співдружність та країни-члени ЄС, їхню історію, культуру та економіку, що сприятиме розумінню важливості співпраці країн ЄС та країн світу [5, с.186].

У всіх документах ЄС з цього питання наголошується, що діяльність Співдружності буде спрямовано на розвиток європейського виміру через навчання та поширення мов у країнах-членах, модернізацію змісту освіти у напрямі включення поняття ЄВО до шкільних дисциплін, запровадження дистанційної освіти, міждержавного обміну учнями та педагогами (програми «Леонардо», «Сократ» тощо). Маастрихтська угода і європейські програми освітньої співпраці, прийняті ЄС, а також освітні програми й акції РЄ стали імпульсом для широкої дискусії навколо ЄВО та визначили три напрями навчання:

- навчання про Європу (здобуття основних знань про Європу з оглядом на глобальну і локальну перспективу);
- навчання в Європі (формування основних навичок, потрібних молодим європейцям);
- навчання для Європи (підготовка молодих людей до життя в ЄС, до постійних контактів і співпраці з іншими європейцями).

Мета дослідження – розкрити суть та особливості формування творчих задатків, та основ критичного мислення у початковій школі у контексті Європейського виміру в освіті (ЄВО).

Виклад основного матеріалу. Сучасна європейська освіта, спираючись на фундаментальні принципи прав і свобод людини, плюралізм та демократію, зосереджує свою увагу на підготовку творчої особистості, набуття нею фахових і загальних компетенцій, необхідних для участі в житті суспільства на всіх рівнях, виховує повагу до різноманітності в переконаннях та практичних діях, відіграє важливу роль у боротьбі проти насильства, расизму, агресії та нетерпимості. Освіта, з одного боку, покликана формувати вартісні основи і критерії життєтворчого процесу, моральні ціннісні уявлення та почуття власної гідності особистості, а з іншого – сприяти соціальній однорідності і справедливості та підвищувати демократичну культуру соціуму. Для досягнення такої мети в початковій школі потрібно прищепити учневі задатки і вміння критично осмислювати дійсність.

У той же час сучасні дослідження показують, що лише близько 25% школярів і студентів володіють навичками і ще менше – прийомами

критичного мислення [9, с.42]. У західній системі освіти з 80-х рр. ХХ ст. почався педагогічний рух за розвиток у школярів і студентів критичного мислення. Суть його полягає в тому, що усі академічні дисципліни необхідно перебудувати в дусі рефлексії, учні мають оволодіти навичками критичного ставлення до отриманих знань, пропонованих аргументів і способів діяльності. На Давоському форумі 2016 року формування критичного мислення віднесено до найнеобхідніших навичок учнів і студентів для розбудови успішного майбутнього [6].

Традиційна система освіти акцентувала основні зусилля на набутті знань, умінь і навичок, що абсолютизувало знання і формувало знаннєвий підхід до процесу навчання. Основна увага при цьому фокусувалася на самих знаннях, а те, для чого вони потрібні, як їх використати на благо суспільства, часто залишалися поза увагою.

Творчість визначають як продуктивну людську діяльність, в результаті якої створюються нові духовні і матеріальні цінності. Ця діяльність особлива своєю якістю, способами здійснення і формами представлення. Творчість, як явище, є важливою умовою культурного і соціально-економічного розвитку суспільства [1, с.126]. У сучасних трактуваннях ЄВО творчість розглядають як основну особистісну і процесуальну характеристику навчально-виховного процесу. В особистісному вимірі творча діяльність вимагає сформованості певного рівня інтелекту (розумових здібностей, уміння мислити та цілеспрямовано діяти, передбачати і приймати рішення, здатності адекватно реагувати на суспільні виклики та проблеми навколишнього середовища тощо) та особистісних властивостей і мотивів для створення нового продукту.

Творча діяльність у школі передбачає розуміння суті процесу творчості й опанування навичками творчого підходу до навчання, уміння осмислено переймати соціальний досвід, засвоювати обов'язкові програмові знання, застосовувати їх на практиці та створювати нові; орієнтує мислення учнів на нові вимоги, пошуки шляхів створення нового, того, чого не було в їх особистому досвіді; забезпечує можливість працювати на творчому рівні.

Компетентнісний підхід переміщує акценти з процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок в площину формування й розвитку в учнів здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання у різних ситуаціях. У такій концептуальній схемі вчителі і учні апріорі орієнтуються на особистісно діяльнісні моделі навчання, а школа формує в учня готовність до успішної діяльності в реальному житті [11, с.140]. Це вимагає від вчителя змістити акценти у своїй навчально-виховній діяльності із інформаційної до організаційно-управлінської площини, запровадивши при цьому практику інтерактивного обміну інформацією учитель-учень, особливо у початковій школі. За такого підходу змінюється характер учіння – від пасивного засвоєння великої кількості інформації, до активної, самостійної, дослідної та самоосвітньої діяльності. Процес навчання наповнюється розвивальною функцією, яка стає інтегрованою.

У самому загальному випадку під критичним мисленням розуміють процес свідомого аналізу дійсності, її аналіз через синтез всієї інформації та адекватної реакції людини на все, що відбувається навколо неї; здатність генерувати нові ідеї, змінювати свою позицію на основі фактів й аргументів, приймати зважені рішення, коректно застосовувати отримані результати. Критичне мислення є складним процесом, який починається з ознайомлення з інформацією, а завершується прийняттям певного рішення та складається з кількох послідовних етапів: сприйняття інформації з різних джерел; аналіз різних точок зору, вибір власної точки зору; зіставлення з іншими точками зору; добір аргументів на підтримку обраної позиції; прийняття рішення на основі доказів.

У філософії під критичним мисленням розуміють уміння логічно мислити й аргументувати, аналітично дискутувати та правильно висловлювати свою думку. У педагогічній літературі критичність розглядається як усвідомлений контроль за ходом інтелектуальної діяльності, у процесі якої відбувається оцінювання роботи, думок, вироблених гіпотез, шляхів їх доведення тощо. У такому трактуванні критичне мислення – це мислення вищого порядку, яке спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших, яке сприяє розвитку такої особистісної риси, як креативність, і формує творче мислення, а отже, творчу особистість [2]. Сформовані навички критичного мислення забезпечують прийняття найбільш оптимальних рішень у будь-якій професійній сфері, відкритість новим ідеям і знанням. Критичне мислення необхідне під час розв'язання проблемних завдань, формулювання висновків, оцінювання та прийняття рішень.

До основних характеристик і принципів критичного мислення відносять: самостійність та індивідуальність; інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення; критичне мислення завжди починається з постановки й усвідомлення проблеми, її логічного аналізу, пошуку шляхів можливого всебічного вирішення; критичне мислення забезпечує уміння переконливо аргументувати; критичне мислення є, перш за все, мисленням соціальним [9].

Формування критичного мислення в початковій школі. Проголосивши бажання євроінтегруватися, Україна зобов'язалася здійснити освітні реформи в дусі європейського виміру в освіті. У зв'язку з цим реформи в національній системі освіти слід скерувати на створення спільних з ЄС стратегій розвитку освіти, орієнтованих на забезпечення доступності та рівності освіти, підвищення якості освіти та її ефективності, розвиток мобільності освітян, мовних і технічних компетентностей дітей. Зміни у шкільній освіті необхідно розглядати в комплексі з дошкільною, позашкільною, професійною, вищою та післядипломною освітою. Лише належна якість у всіх підсистемах освітньої ланки та інноваційно-гуманістичне спрямування навчально-виховного процесу, можуть забезпечити високий рівень національної освіти та створити умови для євроінтеграції України.

Особлива роль у цих процесах відводиться початковій ланці освіти. Інноваційно-гуманістичні підходи до навчально-виховного процесу та реалізація

компетентнісної парадигми скеровують її на формування людини-громадянина, для якої громадянське суспільство стане середовищем, у якому вона сповна реалізує свої права й свободи, розкриє свої можливості й цим самим буде усвідомлено задовольняти інтереси та потреби суспільства в цілому.

Зумовлено це насамперед тим, що молодший шкільний вік є особливим, сенситивним періодом для розумового розвитку людини. Особливість його полягає в тому, що в процесі розумового розвитку важливий як обсяг конкретних знань, придбаних дитиною, так і сформований пізнавальний інтерес й розвинені розумові дії (уміння міркувати, аналізувати, пояснювати, узагальнювати, систематизувати, доводити тощо). Пізнавальний інтерес стає рушійною силою для виявлення нового, вивчення всього, що оточує дитину. Вміння пояснити вивчене, або досліджуване, вдосконалює розумові дії учня початкової школи [7,с.142].

Найважливішою умовою для розвитку критичного мислення учнів початкової школи є створення проблемних ситуацій під час навчання. Для цього доречно використати дидактичні матеріали, за допомогою яких учні зможуть ознайомитись із принципами, стратегіями та процедурами критичного мислення. Навчальний зміст в межах розвитку критичного мислення подається у вигляді проблемних завдань, тобто спершу поставлена мета досягається шляхом перетворення умов, які задані. Важливо, щоб заняття, що проводяться, були інтерактивними та передбачали діалог у процесі розв'язування проблемних завдань, а також проходили винятково у демократичному стилі. Активізує мислинневий процес проблемне завдання, яке передбачає існування суперечності, а його розв'язок вимагає використання, крім вже отриманих і нових знань. Учень у процесі роботи має розмірковувати, шукати логічні зв'язки та докази. Вчителю слід організувати урок так, щоб учні аналізували те, що читають, бачать, чують, щоб вони розмірковували над доказами і авторськими поглядами на проблему. Одна з найважливіших особливостей критичного мислення полягає в тому, що воно сприяє аналізу і конструюванню міркувань, отриманню нових знань та вмінню формувати висновки в загальному контексті дослідження.

Вчителю потрібно враховувати, що формування критичного мислення у початковій школі ніяк не пов'язане з простим запам'ятовуванням або інтуїтивним мисленням, його найкраще розвивати на уроках формування умінь та навичок. Особливу увагу вчителю слід звернути на аналіз різних видів помилок у процесі міркувань учнів, доречно розкривати їх роль у процесі пізнання явищ, розвивати інтерес учнів до запитальних форм аналізу, використання висновків у прийнятті рішень, вирішенні конфліктів, організації пізнавального процесу.

Розвиток критичного мислення розпочинається з допитливості, яка притаманна майже всім дітям і яка, на жаль, проходить з віком. Діти від народження дослідники. Вони прикладають певних зусиль, щоб пізнати світ, отримати знання. Та не завжди можуть правильно їх пояснити, а тим більше – використати. Тому дуже важливими в роботі з дітьми є уміння вчителя

ставити запитання про оточуючий світ, заохочувати і організувати спостереження за всім, що оточує дитину, ставити експерименти і пояснювати їх, а також навчати дитину сміливо ставити запитання. Відкритість учителя до інтересів дітей виявляється через його відповіді. У відповідях мають бути: підтримка інтересу, подробиці, підказка, як самостійно дійти до пояснення, й головне, присутня наукова логіка. Якщо дитина міркує, але дала невірну відповідь, не слід поспішати виправляти і давати правильну відповідь. Краще запропонувати подумати ще раз: «А може є інша відповідь? Подумай».

Педагогічний досвід показує, що формування основ критичного мислення в учнів початкової школи доречно базувати на основі таких принципів: висування та заперечування припущень; перевірка фактичної точності та логічної послідовності; розгляд контексту; вивчення альтернатив. Зокрема, Д. Шакірова [12], вибираючи техніку й інтелектуальні прийоми розвитку критичного мислення, пропонує застосовувати такі прийоми: вивчення основ формальної логіки, понять «критичність розуму», «самокритика», досвіду їх застосування в житті; навчання спеціальній техніці критичного аналізу: складне ділити на частини, виділяти логічні складові загального і т. ін.; навчальний критичний аналіз і оцінювання ситуацій; обговорення помилок у розв'язанні завдань і проблем шляхом дискусій, суперечок тощо.

Розвивати пізнавальний інтерес учня початкової школи означає зробити так, щоб йому хотілося дізнатись більше (стимул), а також допомогти дитині пізнавати все те, що її оточує (реакція) і заохочувати її бажання порозуміти те, що вона побачила або зробила (висновок). Це може бути представлено наступним порядком дій.

Вчитель підтримує дитину тим, що допомагає їй придивлятися до оточуючого світу, ставити запитання, заохочує висловлювати власні думки і допомагає знайти способи перевірки своїх ідей.

Дитина вчиться спостерігати, ставити запитання, вигадувати щось нове, шукати підтвердження, перевіряти, а також розказувати, про що вона дізналася.

Дитина доводить свої ідеї, порозумівши побачене, може це пояснити, і впевнена в тому, що здатна дізнатися більше.

Слід пам'ятати, що дитину можна навчити правилам, але вона сама має навчитися робити висновки із вивченого, побаченого чи зробленого. Тому кожна прогулянка має бути перетворена у дослідження світу. Перед прогулянкою разом з'ясовують, за чим будуть спостерігати, що збирати, що і як замальовувати. Використовуються наукові методи: спостереження, збір інформації, та її аналіз. Коли вчитель з дітьми спостерігає за предметами або збирає відомості про них, слід користуватися науковими термінами й навчати цьому дітей. Як це називається? Чи можна це описати, пояснити? Наприклад: «Що це за тварина? До якого виду вона відноситься? Який це матеріал? Як його можна описати?» Якщо діти не дають відповіді, питання необхідно перевести у площину роздумів: «Як і звідки про це можна дізнатися. Де шукати інформацію? У кого можна спитати?» Не слід одразу підказувати розв'язок, завжди варто підвести дитину до роздумів, стимулювати цей процес.

Гуманізація навчально-виховного процесу в початковій школі передбачає посилену увагу до дитини загалом, створення найбільшого сприяння для розвитку здібностей, фізичних і моральних якостей особистості. Пріоритетна роль у гуманізації освітньої діяльності в початковій школі належить людинознавчим темам, завдяки яким учні краще пізнають навколишній світ, себе в ньому, набувають знань і умінь самоорганізації, саморегуляції своєї поведінки у суспільних та природничих вимірах.

Такі підходи до організації навчально-виховного процесу, скерованого на формування критичного мислення в учнів, потребують і реалізації нового типу організації діяльності початкової школи. Насамперед, сучасні підходи потребують створення інноваційного середовища в освітньому закладі, організаційних і фінансово-економічних умов для неперервного підвищення професійної майстерності вчителів, запровадженні партнерських стосунків між учасниками педагогічного процесу. Основним критерієм оцінки роботи освітнього закладу, з точки зору формування основ критичного мислення мають стати результати формування зрілої і всебічно підготовленої особистості, адаптованої до самостійного життя і усвідомленої діяльності в сучасному суспільстві [11].

Висновки. Таким чином, формування критичного мислення як умови існування людини в демократичному суспільстві є необхідним елементом громадянського виховання в школі. Саме розвинене критичне мислення сприяє не лише усвідомленню отриманої інформації, а й самостійному аналізу пропонованих ідей різних точок зору. Розвинене критичне мислення формує здібність до вирішення суперечностей, пошук нестандартних способів їх розв'язування, аналіз через рефлексію результатів власної розумової діяльності та її наслідків, відкритість для нових ідей, повагу до опонентів, толерантність до інших людей. Сучасному вчителю під силу навчити учнів початкової школи розв'язувати неординарні, творчі, складні завдання, мислити самостійно і шукати компроміси, чути думку оточуючих та бути почутим, тобто розвивати мислення вищого порядку, яке називається критичним мисленням.

Саме із підготовкою вчителя до розвитку критичного мислення молодших школярів і пов'язані перспективи подальших розвідок.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
2. Вайнштейн М. Каркас для критического мышления. *Постметодика*, 2005. № 2 (60). С. 42–45.
3. Державний стандарт початкової освіти. (Постанова КМ України №87 від 21.02.2018 р.) URL:<http://polishproject.nus.org.ua/wp-content/uploads>.
4. Корінько Л.М. Роль критичного мислення у формуванні учнівських компетенцій. Харків : Основа, 2010. 90 с.
5. Левченко Т.І. Європейська освіта: конвергенція та дивергенція: Вінниця : Нова книга, 2007. 656 с.

6. Офіційна веб-сторінка Східного партнерства. URL: http://www.eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm.
7. Психология личности. Словарь-справочник. Под редакцией П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Киев : Рута, 2001. 320 с.
8. Рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про основні компетенції для навчання упродовж усього життя» від 18.12.2006 року, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>.
9. Терно С.О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 268 с.
10. Тягло О.В. Критичне мислення: навч. посібник. Харків : Основа, 2008. 188 с.
11. Химинець В. Інновації в початковій школі: навч-метод. видання. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 312 с.
12. Шакирова Д.М. Теоретические основания концепции формирования критического мышления. *Педагогика*. 2006. № 9. С. 72–77.

Химинец Анна

ФОРМИРОВАНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ: ЕВРОПЕЙСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

В статье рассмотрены особенности формирования критического мышления и творческих способностей. Это непрерывный психолого-педагогический процесс, направленный на усвоение учащимися соответствующих знаний, культуры и сознания. В условиях реформирования общего среднего образования, перехода от знаниевой к компетентностной парадигме, значительное внимание уделяется начальной школе.

Ключевые слова: *обучение, воспитание, ценности, компетенции, начальная школа, критическое мышление, Европейское измерение в образовании.*

Khiminets Anna

FORMING CRITICAL THINKING AND CREATIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS: A EUROPEAN DIMENSION

The paper deals with the forming of critical thinking education and upbringing in a modern school as a continuous psychological and pedagogical process, aimed at forming students with appropriate knowledge, culture and consciousness. In terms of reforming secondary education, the transition from a knowledgeable to a competent paradigm, considerable attention in these processes is given to primary school.

Keywords: *education, competencies, primary school, critical thinking, values, European dimension of education.*